

Gevorderde tekenleer voor beginners

Pieter Wisse

Een woord van Griekse oorsprong voor tekenleer is semiotiek. Sèma (σημα) be-teken-t teken.

Wat volgt vind ik zeker begrijpelijk voor middelbare scholieren, al helemaal met enige begeleiding door een enthousiaste leraar. Met wat aanpassingen en mondelinge overdracht zullen ook leerlingen van de basisschool er geen moeite mee hebben en, over motief gesproken, gestimuleerd tot het geven van voorbeelden uit eigen ervaring en fantasie zelfs plezier aan/mee beleven.

Probeer maar eens een definitie van *teken* te geven. Als je er een wat uitgebreider woordenboek bijhaalt, zie je dat ook voor dat woord verschillende betekenissen vermeld staan. Moeilijk, dus. Je weet dat het zelfs geen zin heeft om te proberen, zodra je beseft daarvoor allereerst een definitie van definitie zelf nodig te hebben.

Waarvoor tekens zoal dienen, valt wèl algemeen te veronderstellen:

èlk teken is een verzoek tot inschikkelijkheid.

Je zègt iets, omdat je je zin wil hebben. Dat geldt voor iedereen, voor alles dat we zeggen enzovoort. Rara, wàt wil iemand eigenlijk?

Probeer gerust tegenvoorbeelden te verzinnen. Wat je ook bedenkt, met de meest triviale opmerking hoopt iemand – vaak tevergeefs – verveling te verdrijven, met de meest objectief gepretendeerde uitspraak zoekt een wetenschapper – soms met succes – gelijk. Niets semiotisch is ze vreemd. Denk ook aan een verkeersbord.

Hieruit volgt dat een teken het als zodanig altijd moet hebben van ruimer verband. Aan de ene kant is er iemand die ermee een verzoek doet. Stel dat jij begint. Met een teken richt jij je tot iemand anders, zeg maar aan de andere kant. Aldus betrokken zijn verzoeker (lees: jij) en verzoeknemer.

Als verzoeker breng jij een teken voort met jouw gedrag resp. resultaat ervan: teken-als-gedrag. Op z'n minst bedoel jij dat de door jou beoogde verzoeknemer als het ware omgekeerd dat gedrag opmerkt als teken; zie figuur 1.



figuur 1

Let wel dat pas sprake is van een daadwerkelijke verzoeknemer, indien zij op haar beurt betekenis geeft aan gedrag: gedrag-als-teken. Het is elke keer maar de vraag, in hoeverre de verzoeknemer jouw gedrag inderdaad als teken opvat dat jij als verzoeker ervoor bedoelde. Daar sta je dan. Wie heeft dat niet vaker meegemaakt?

Overheersende oriëntatie volgens schrift, waardoor tekens duurzaam vast schijnen, verhult de principiële overgang – met dienovereenkomstige verschillen ertussen – van teken-als-gedrag door de verzoekgever naar gedrag-als-teken door de verzoeknemer. Zo heeft de schriftcultuur als (mis)leidend paradigma voor méér verwarring over tekenverkeer, dwz gebrekkige tekenleer, gezorgd.

Inderdaad, ook dit is een geschreven tekst.

Een teken is een middel voor de verzoekgever. (Want) jij streeft een doel na. Ofwel, jij hebt een motief. Met een verzoek probeer jij voor de verwerkelijking ervan iemand anders in te schakelen. Op de verzoeknemer doe jij middels een teken een beroep om met gedrag een bijdrage te leveren aan wat jij wil.

Op háár beurt gedraagt echter ook de verzoeknemer zich gemotiveerd. Dat leidt steevast tot – verdere – interpretatie van wat zij houdt voor jouw gedrag-als-teken, dwz van een verzoekgever. Omdat jij ervan uitgaat – als verzoekgever wéét je dat onbewust – dat de verzoeknemer eveneens motivationele dynamiek kent, stel jij jouw teken-als-gedrag erop in. Later kom ik er onder de noemer van semiosis kort op terug.

Nogmaals, omdat ook de verzoeknemer zich onmogelijk anders kàn gedragen dan volgens haar eigen motief, probeer jij te bereiken dat die uitkomst strookt met jouw motief, ofwel met wat jou bracht tot een verzoek aan de – beoogde – verzoeknemer.

Met welk gedrag de verzoeknemer ook opbrengt is zij op haar beurt meestal verzoekgever met betrekking tot de eerdere verzoekgever die voor zo'n wederverzoek uiteraard geldt als verzoeknemer. De rollen zoals in figuur 1 geschetst zijn dan omgedraaid, enzovoort. Tekenvoerkeer duurt voort zolang niemand zich eraan onttrekt.

Hoe stel jij zo zeker mogelijk, dat de verzoeknemer praktisch doet wat jij, de verzoekgever in kwestie, wil? Dat lukt dankzij een aanwijzing. De clou is niet zozeer om met het verzoek te bereiken dat de verzoeknemer begrijpt wat jij wil, en waarom. Veeleer opper je een aanleiding om te bevorderen dat de verzoeknemer zèlf tot een motief komt, met bijbehorend gedrag dat jou past. Zo van, dit moet jij willen, je doet 't immers voor jezelf. Jij-als-verzoekgever verwacht er intussen vooral inschikkelijkheid in overeenstemming met jouw motief van.

Dat jij er met een teken op uit bent om iemand anders precies hetzelfde te laten weten als jij doet, is een waanidee (waaraan veel zgn disciplines mank gaan). Het gaat juist om verschil, te weten dat jij een verzoek tot iemand anders richt voor gedrag dat jijzèlf niet wil verrichten.

Zo gedragen wij ons in tekenverkeer over en weer. Dankzij wederzijdse hulp is iedereen per saldo beter af. Er bestaat echter tevens risico door eenzijdige uitbuiting. Wie kennis van tekenleer daarvoor benut, gedraagt zich asociaal en zo door naar amoreel. Daarentegen hoop ik bij te dragen aan evenwichtiger verhoudingen; wie beseft dat elk teken een verzoek tot inschikkelijkheid is, heeft alweer minder slecht inzicht in waaraan zij toegeeft resp. wat zij afwijst inclusief gevolgen van daarop afgestemd gedrag.

Kortom, de implicaties van tekenleer op basis van motivationele variëteit zijn aanzienlijk ...

Maar hoe zit het met, bijvoorbeeld, een bliksemflits? De onweersbui is toch geen verzoekgever? Natuurlijk niet. Het is wèl zo, dat tekenverkeer niet louter verloopt tussen verzoekgever en –nemer als verschillende individuen. Zelfs het allermeeste tekenverkeer

onderhoudt elk individu (met zich)zèlf; er blijft echter geen neerslag van behouden. Kortom, van die bliksemflits e.d. maakt zij voor zichzelf een teken.

Een individu beschikt over het vermogen om zich naar omstandigheden te gedragen. Wat telt als relevante situaties, is en blijft door elk individu vergaand aangeleerd, en kan daarom van individu tot individu sterk verschillen. Daarbij is een motief – zoiets als – cognitief moment van een situatie. Volgens een motief ervaart een individu zich in resp. streeft zij naar een bepaalde situatie. Die (gedrags)flexibiliteit biedt kennelijk evolutionair voordeel.

Als jij iemand tot iets wil bewegen, moet je haar daarom vooral een situatie laten ervaren waarin zij zich volgens jou gedraagt op de manier die jij beoogt. Als middel kom je niet om een teken heen. Het tekenmoment van een situatie is een context.

Omdat elk teken een verzoek tot inschikkelijkheid is, omvat elk teken een context. Het is dus niet zo, dat er apart een teken is en dan óók nog zoiets als zijn context. Daarentegen is context onlosmakelijk onderdeel van een teken. Wat traditioneel als teken geldt, is slechts een zgn signatuur. Een signatuur zonder context bestaat niet, andersom evenmin.

Aan een teken is slechts de signatuur doorgaans gemaakt door de verzoekgever, en tevens een – klein – gedeelte van bijbehorende context. Als context benut jij overwegend een bestaande omgeving inclusief attributen, ofwel encenering. Ga maar na, waar je iets zegt, maakt verschil. Op de ene plek zeg je iets, dat je ergens anders, of in gezelschap van andere mensen, beslist niet zou zeggen.

Een signatuur dient cognitieve focus. Dat verbindt motief met concept, waarbij zo'n gemotiveerd concept het cognitieve moment van bepaald, dwz situationeel, gedrag is.

De hier geschetste tekenleer is door-en-door sociaal-psychologisch. Dat komt tot uitdrukking in een schema van semiosis. Als enneade, zie de bovenste figuur in *Enneadic Semiotics, axiomatic models*, betreft het een uitbreiding van de triade die wordt toegeschreven aan C.S. Peirce; het wilsbegrip van A. Schopenhauer is er met motief in opgenomen alsmede de recursieve tekenstructurering die ik methodisch voor conceptuele modellering ontwierp. Daar toont de onderste figuur gestileerd hoe tekenverkeer over en weer verloopt. Beide figuren kunnen in de schoolklas voor oefeningen met tekenvariëteit worden gebruikt. Met Metapatroon kunnen nadere modelleeropgaven worden uitgewerkt. Dat bereidt leerlingen voor op volwassen deelname aan de zgn informatiemaatschappij met variëteit van dien en hun bijdragen eraan.

Met de semiotische enneade als grondslag verschaft die modelleermethode annex –taal, *Metapatroon* (Engels: Metapattern), een algemener geldig perspectief op tekenverkeer dan o.a. zgn algemene taalkunde (lees ook: linguïstiek). Doordat gangbare taalkunde overwegend geënt lijkt op schrift, komt context niet integraal en integrerend aan de orde, evenmin als betekenissenvariëteit door verschillen in samenhang (lees: interdependentie). Dat is dan nog geen serieuze tekenleer.

Ik laat het hier bij een uiterst beknopte inleiding c.q. uitnodiging . Zie verder *Semiosis & Sign Exchange, design for a subjective situationism* – waar in hoofdstukken 2 en 4 het ontwerp van de enneade in detail verklaard staat – en talloze opstellen op [mijn website](#).

13 oktober 2016, webeditie 2016 © Pieter Wisse